

VALOAREA PRINCIPIILOR REALIZĂRII DREPTULUI

Elena BOTNARI, dr., conf. univ., Facultatea de Drept și Științe Sociale,
Universitatea de Stat „Alecu Russo” din
Bălți

Abstract: *Law enforcement is the activity of translating into action the abstract stipulations of legal norms in force, by law subjects. There are the following forms of law enforcement: the respect of prohibitive norms, the performing of operative legal norms, the exerting of subjective rights and applying of legal norms. Law enforcement principles are placed in the legal consciousness of legal norms addressee, especially in the legal consciousness of law enforcement agents. The law enforcement principles are based on general law principles and are expressed in different material and procedural branch law principles. The value of law enforcement principles is expressed in strengthening the legal system and legal discipline.*

Keywords: *forms of law enforcement, respect of prohibitive norms, exerting of subjective rights, legal consciousness, principles of legality.*

Realizarea dreptului este componenta necesară a sistemului juridic al societății. Datorită realizării dreptului, sistemul juridic este o construcție viabilă. Dreptul din planul abstracțiunilor (*sollen*) devine fapt (*sein*), realitate, din planul universalului migrează în cadrul particular. În procesul realizării dreptului normele juridice își găsesc destinatarii, impersonalitatea și generalitatea normei este substituită prin concretizare și individualizare. Realizarea dreptului încununează opera legiuitorului care nu este un act în sine. Legiferarea *lato sensu* este implicit succedată de realizarea dreptului în ordinea continuității procesului juridic.

În doctrină conceptul realizării dreptului pozitiv este interpretat în general astfel: „... proces de transpunere în viață a conținutului normelor juridice, în cadrul căruia oamenii, ca subiecte de drept, respectă și execută dispoziții normative, iar organele de stat aplică dreptul, în temeiul competenței lor” (Popa 1996: 253; Mihai, Motica 1997: 155; Negru 1999: 221; Negru, Cojocaru 1997: 59). „Realizarea dreptului implică legarea unui raport între faptele concrete ale oamenilor și norma abstractă care stabilește conduita dreaptă, calea ideală de acțiune individuală, pentru ca libertatea subiectului să nu afecteze celelalte libertăți” (Dogaru, *et alii* 1999: 346).

Dacă legiferarea este o activitate elitară, organizată de legiuitor, atunci realizarea dreptului implică un cerc larg de subiecți-destinatari. În viziunea Sofiei Popescu, o primă categorie o formează destinatarii primari, cei care trebuie să-și conformeze conduita modelului prevăzut de normă, în situația vizată de normă. A doua categorie de destinatari, sînt cei chemați să controleze modul în care s-au comportat destinatarii primari. Destinatarii din categoria a doua sînt agenți și organe care aparțin statului, desemnați pentru a supraveghea aplicarea corectă a normelor juridice de către destinatarii primari (Popescu 2002: 253). Cercul destinatarilor primari, pe lângă particulari, se extinde și asupra legiuitorului și altor organe publice de aplicare a dreptului. Cu alte cuvinte, condiția destinatarului de categoria a doua este de a se afirma în calitate de destinatar primar exemplar. Așadar, orice destinatar de categoria a doua, este și destinatar primar, cel din urmă însă nu este în mod necesar destinatar din categoria a doua.

Distingerea destinatarilor normelor juridice poate fi efectuată în funcție de formele realizării dreptului.

În doctrina din Federația Rusă (Назаренко 2001: 79-80; Марченко 1998: 312-314; Дмитриев 1995: 172-173) sînt analizate formele de realizare nemijlocită a dreptului (respectarea, executarea și exercitarea (uzitarea) dreptului) și de realizare mediată (mijlocită) a dreptului (aplicarea dreptului).

Realizarea nemijlocită a prescripțiilor legale implică conduita licită de sine stătătoare a subiectelor de drept sub forma respectării prohibițiilor sau executării obligațiilor, sau exercitării (uzitării) drepturilor subiective. Dacă respectarea este abstențiunea subiectului de la faptă interzisă de normă juridică prohibitivă, atunci executarea este acțiunea obligatorie a subiectului conform normei juridice onerative. Ambele sînt forme de realizare a normelor juridice imperative. Exercițarea sau uzitarea dreptului însă implică realizarea normei juridice dispozitive care stabilește prerogativele legale ale subiectului. Rămîne la discreția subiectului de a acționa sau de a inacționa legal, de a se conforma liber voinței legiuitorului. Dacă realizarea dreptului prin respectare nu necesită înființarea raporturilor juridice, atunci exercițarea (uzitarea) și executarea dreptului pot avea loc atît în cadrul raporturilor juridice, cît și în afara lor. În cadrul unui raport juridic, distingem partea îndrituită, titularul dreptului subiectiv, și partea îndatorată, titularul îndatoririi juridice. În afara raportului juridic se exercită drepturile subiective universale.

Realizarea mediată (mijlocită) a dreptului implică intervenția unui organ competent de stat în vederea traducerii în fapt a intenției legiuitorului. Necesitatea aplicării dreptului este condiționată de: a) existența unui litigiu privind drepturile subiective și obligațiile juridice; b) existența unui impediment privind exercițarea unui drept subiectiv; c) săvîrșirea unei fapte ilicite; d) stabilirea faptului nașterii drepturilor subiective sau stingerii obligațiilor juridice; e) realizarea unui drept subiectiv; f) declanșarea raportului de constrîngere a delincventului; g) decizia de încurajare (stimulare) a unei persoane; etc. (Назаренко 2001: 80).

Așadar, spre deosebire de celelalte forme ale realizării dreptului, aplicarea este înfăptuită de organul competent al statului în cadrul unui raport juridic, care se materializează într-un act de aplicare a normei juridice (imperative sau dispozitive) și care exprimă o soluție juridică.

În doctrina românească (Popa 1996: 253-268; Mihai, Motica 1997: 155-160; Dogaru *et alii* 1999: 347-356) sînt examinate, de regulă, două forme ale realizării dreptului: 1) respectarea și executarea dispozițiilor legale de către cetățeni; 2) aplicarea normelor juridice de către organele competente ale statului, în limitele competenței lor, și alte organisme sociale. În funcție de categoria normelor juridice și, în primul rînd, de caracterul conduitei prescrise de normele de drept, se deosebesc trei forme ale realizării dreptului: 1) realizarea normelor juridice prohibitive; 2) realizarea normelor juridice onerative (și permisive); 3) aplicarea normelor juridice de către organele de stat competente (Craiovan 1995: 236-238; Negru, Cojocaru 1997: 221).

Considerăm că în funcție de norma juridică realizată este rațional a distinge următoarele modalități de realizare a dreptului: a) realizarea normelor juridice imperative; b) realizarea normelor juridice dispozitive; c) realizarea normelor juridice, indiferent de categorie, prin aplicarea lor de către organele competente de stat. În dependență de conduita licită manifestată în fapt, vom deosebi: a) respectarea interdicțiilor juridice; b) executarea obligațiilor juridice; c) exercițarea drepturilor subiective; d) aplicarea prevederilor normative. În dependență de subiectul destinat, realizarea dreptului poate fi simplă, cu implicarea oricărui subiect de drept și calificată, numai cu implicarea organului de stat competent. Împărțim viziunea lui N. Popa, potrivit căreia realizarea în raport cu destinatarul este efectuată: a) de către cetățeni (respectarea și executarea); b) de către organele de stat și alte organisme sociale (Popa 1996: 253). În viziunea noastră, în funcție de gradul (nivelul) de implicare a destinatarilor în procesul realizării, se impun: (a) realizarea individuală a dreptului; (b) realizarea colectivă a dreptului sau (a) realizarea la nivel microsocioal; (b) realizarea la nivel macrosocioal.

Realizarea dreptului la nivel macrosocioal și la nivel microsocioal este condiționată de un șir de factori: tipul sistemului social, natura relațiilor politice, tipul de relații economice, condițiile naționale și internaționale, gradul de civilizație și cultură, conștiința juridică etc. (Craiovan 1995: 234).

Conștiința juridică este un factor decisiv în configurarea realizării dreptului. Conștiința juridică individuală, exteriorizată în funcție de conduită licită, semnifică o bună cunoaștere a dreptului, o apreciere adecvată a prevederilor legale. De nenumărate ori, persoanele aleg în mod instinctiv conduita adecvată stabilită de norma juridică. Iar gradul de conștientizare a respectării legii evident diferă la diferite categorii de destinatari ai normelor juridice (Popescu 2002: 252). Conduita licită a destinatarului normei juridice este dovada conformării voinței acestuia față de voința (intenția) legiuitorului. În același timp, este și argumentul penetrării și recepționării „spiritului legii” de către destinatar, chiar dacă în vederea autoconservării se mai înregistrează urmarea oarbă a „literii legii”.

Perceperea „spiritului legii” de către subiectul destinat implică conștientizarea ideilor întemeietoare ale dreptului și construirea conduitei corespunzătoare în exterior. „Dar acest spirit nu e definit de voința legislatorului, căci astfel ar fi starea ei obiectivată, lucrul începându-și viața după ce a ieșit din mâna lucrătorului. În spiritul legii recunoaștem *principiile întemeietoare și unificatoare*, orizontul de valori care conferă referențialului – legea – transparență de sine și plasticitate” (Mihai 2000: 64).

Principiile conștiinței juridice au importanță nu numai pentru crearea sistemului dreptului, dar și pentru sistemul juridic în ansamblul componentelor sale: conștiința juridică, dreptul pozitiv și realizarea dreptului. G. Fiodorov arată aceste principii ale conștiinței juridice: legalitatea, echitatea (dreptatea), egalitatea, unitatea indestructibilă a dreptului și obligațiilor, îmbinarea convingerii cu constrângerea, răspunderea pentru vinovăție (Федоров 1998: 248-250).

De pildă, asimilarea principiului egalității de către subiect conduce la înțelegerea inegalității sociale și egalității în fața legii; generează respectul și conformarea față de lege, pe care subiectul nu o consideră discriminatorie și părtinitoare. Respectarea dreptului este deopotrivă egală și obligatorie pentru toți subiecții de drept: persoane fizice, persoane juridice, inclusiv pentru stat. Particularul, care înțelege că statul-emitent al legii este obligat să o respecte ca și orice subiect de drept, este pătruns de egalitate. Implicit, va conștientiza și esența principiilor responsabilității și libertății. Exercițindu-și drepturile subiective sau abținându-se de la exercițiul lor, subiectul își realizează libertatea în fapt.

Exercițiul drepturilor subiective are loc sub îndrumarea unor principii metodologice: a) principiul exercițiului dreptului subiectiv de către titular potrivit cu scopul lui licit (prevăzut expres de lege sau din ceea ce e permis de legea în vigoare, rezultând din ceea ce nu interzice ea); b) principiul exercițiului dreptului subiectiv de către titular cu respectarea moralei (exercitarea unui drept subiectiv este o virtute, potențată și limitată de morală); c) principiul exercițiului cu bună-credință de către titular al dreptului său subiectiv (Negru, Cojocaru 1997: 68-70). Executându-și îndatoririle juridice, destinatarii normelor onerative oferă contraprestații altor subiecte. Distingerea limitelor drepturilor și obligațiilor de către subiect este imaginea unei ființe responsabile care va avea nevoie de minimum de constrângere exterioară. Subiectul-destinatar cu conștiință juridică activă va putea pretinde și statului să-și onoreze obligațiile față de cetățean, să fie responsabil pentru opera de legislație și de guvernare în ansamblu. Or, conștiința juridică activă a destinatarului dreptului va fi dominată profund de sentimentul dreptății ce probează principiul unificator al justiției.

Din altă perspectivă, respectarea dreptului de către toți subiecții generează fenomenul legalității. Legalitatea, exigență și principiu al statului de drept, este condiția ordinii legale. Însuși scopul principal al statului de drept este, după S. Popescu, realizarea dreptului prin respectarea regulilor de elaborare, aplicare și îndeplinire a actului de drept, pe de o parte. Iar pe de altă parte, constă în așezarea pe baze juridice a activității statului sau, cu alte cuvinte, realizarea dreptului în activitatea statului (Popescu 1999:109).

Conținutul legalității este prezentat ca o sumă de principii și ca un ansamblu de cerințe, pe de altă parte.

Principiile legalității, în opinia unor autori (Назаренко 2001: 113-114; Федоров 1998: 486-489), sînt dispoziții de principiu ale fenomenului juridic al societății, care exprimă conținutul legalității. La aceste principii se atribuie: a) universalitatea legalității, care implică egalitatea tuturor în fața legii; b) unitatea legalității, care implică forța egală a legilor pe tot teritoriul statului; c) supremația legii față de alte acte normative care trebuie să corespundă legii; d) unitatea legalității și oportunității, care implică necesitatea supremă de realizare riguroasă a cerințelor legale; e) legătura indisolubilă a legalității cu cultura, implică întemeierea legalității pe cultura juridică; f) inevitabilitatea răspunderii juridice, implică consolidarea legalității în baza unui mecanism eficient al răspunderii juridice; g) controlul realizării legilor, implică controlul constituțional al legilor, supravegherea respectării legilor de către procuratură. Principiile respective, după cum se remarcă, sînt interdependente, corelative și constituie un sistem, care asigură evaluarea stării, nivelului și caracterului legalității.

Într-o altă opinie (Negru 1999: 266-267; Хропанюк 1998: 346-348), cerințele legalității sînt: a) supremația legii („superioritatea unită cu autoritatea și puterea legii”); b) universalitatea legii (legile sînt adresate tuturor persoanelor dintr-un stat); c) unicitatea legii („legea este unică pe întreg teritoriul statului”); d) oportunitatea legii („atît timp cît o lege este în vigoare, ea este adecvată situației, împrejurărilor, este potrivită societății”); e) realitatea legalității (eficacitatea legilor); f) asigurarea drepturilor și libertăților democratice ale omului.

După cum se observă, „cerințele legalității” sînt compatibile cu principiile legalității. Totuși, V.S. Afanasiev insistă asupra delimitării principiilor și cerințelor legalității. Argumentele invocate de autor rezidă în: a) caracterul ideatic al principiilor legalității și caracterul prescriptiv al cerințelor legalității; b) principiile legalității determină conținutul legalității, cerințele legalității însă determină legitimitatea conduitei sociale; c) principiile legalității acționează în toate sferele vieții sociale și asupra tuturor subiectelor, cerințele legalității însă vizează anumite domenii ale vieții sociale și subiecte determinate. Așadar, autorul arată principiile legalității (supremația legii, unitatea (universalitatea) legalității, oportunitatea legalității și caracterul efectiv al legalității) și tot aștepta cerințe ale legalității: a) toate legile trebuie să corespundă Constituției; b) „toate actele subordonate legii trebuie să corespundă legilor”; c) aplicarea dreptului și actele de aplicare a dreptului trebuie să corespundă legilor și actelor subordonate legii; d) „actele de conduită individuală trebuie să corespundă legilor, actelor subordonate legii și actelor de aplicare a dreptului” (Лазарев 1999: 184-185). Autorul menționează că fiecare principiu și cerință a legalității pot fi dezvoltate, după formula principiu – cerință – normă.

În viziunea noastră, controversa privind principiile sau cerințele legalității se soluționează în funcție de accepțiunile noțiunii de legalitate. Într-un sens, legalitatea *per se* este un principiu de drept. În alt sens, este o metodă de instaurare a ordinii legale. Sensul avut în vedere de majoritatea autorilor este legalitatea în funcție de regim a statului de drept. De aici pornesc cerințele și principiile de respectare, executare și aplicare neabătută și strictă a dreptului, numite în literatura de specialitate „principii și cerințe ale legalității.”

Vizavi de raportul „principiile dreptului și cerințele legalității”, V.N. Hropaniuc opinează că cerințele legalității în esență coincid cu principiile dreptului. „Cerințele legalității” sînt mijloace sau instrumente juridice de traducere în viață a principiilor generale ale dreptului: echității, justiției, umanismului (Хропанюк 1995: 346).

Doctrina nu se limitează doar la interpretarea legalității. Ordinea legală este tratată, de asemenea, în funcție de începuturi, realități și fundamente numite „principii ale ordinii legale”, după cum urmează: constituționalitatea, legalitatea, integritatea și structuralismul, subordonarea (ierarhia) elementelor corelative, normativitatea și organizarea, dreptatea și moralitatea, garantarea, universalitatea și caracterul optim, controlul (Лазарев 1999: 550-553). Vom accepta aceste principii în funcție de reguli sau metode ale ordinii legale.

Legalitatea și ordinea legală, în sens larg, implică toate formele realizării dreptului, deci nu pot fi reduse doar la respectarea dreptului, a normelor prohibitive de către destinatari. Legalitatea și ordinea legală, valori incontestabile ale statului de drept, necesită conservare și asigurare prin intermediul garanțiilor politice, economice, sociale, juridice și ideologice. Indicii legalității și ordinii legale sînt în același timp indicii realizării dreptului. Așadar, realizarea dreptului în fapt este atunci, cînd sînt respectate principiile de dreptate și de adevăr, de justiție și de echitate, de libertate și de egalitate în fața legii (Popescu 2002: 102). Ceea ce înseamnă că „fără un suport valoric la nivelul conștiinței colective dreptul este lipsit de substanță, nu este perceput ca just, nu este decît o umbră fără conținut. Iată de ce realizarea dreptului prin executarea și respectarea normelor depinde de modul în care se impune la nivelul conștiinței colective o anumită ierarhizare a valorilor și intereselor” (Dogaru *et alii* 1999: 348-349).

După cum am menționat, aplicarea dreptului este o formă specifică a realizării dreptului care antrenează organele statului, în limitele competenței lor, în procesul punerii în fapt a normelor juridice. N. Popa vede în aplicarea dreptului un sistem de acțiuni statale în vederea transpunerii în practică a dispozițiilor și sancțiunilor normelor de drept prin crearea raporturilor juridice (Popa 1996: 258).

Distingem etapele aplicării dreptului: 1) determinarea situației de fapt; 2) alegerea normei juridice (precedată de căutarea normei juridice în sistemul dreptului); 3) interpretarea normei juridice; 4) elaborarea și emiterea actului de aplicare.

Aplicarea dreptului se desfășoară într-un cadru necontencios adeseori, însă procedura concurrentă este cea contencioasă. Organele statului în cadrul aplicării dreptului recurg la acțiuni stimulativе și represive. Evident că aplicarea dreptului nu trebuie redusă la constrîngerea de stat și restabilirea ordinii de drept încălcate. Finalitatea și conținutul actului de aplicare sînt mult mai variate decît stabilirea măsurilor sancționatorii. „Multe dintre sancțiuni, fie ele represive sau nu, reprezintă o constatare a eșecului”. „Norma juridică nu este adevărat respectată decît atunci cînd nici o sancțiune n-a

fost aplicată sau nu ar trebui să fie aplicată. Numai aplicarea necontencioasă a dreptului poate fi considerată ca absolut corectă și singură a da satisfacție deplină cerințelor justiției” – subliniază Sofia Popescu (Popescu 2002: 254). De aceea, credem că agentul aplicării dreptului în activitatea sa va armoniza principiul-metodă al convingerii, ca regulă, cu principiul-metodă al constrângerii, la nevoie.

În cadrul aplicării dreptului, cercul destinatarilor acestei forme calificate a realizării dreptului variază în funcție de genul activității. Deosebim agenții statali care intervin la încheierea actelor juridice private, în vederea îndeplinirii condiției de solemnitate. O altă categorie a agenților publici sînt acei care elaborează și execută acte administrative în virtutea funcțiilor administrative. Organele jurisdicționale completează cercul destinatarilor care controlează comportarea destinatarilor primari. Ele aplică normele în cadrul litigiilor, realizînd justiția (Popescu 2002: 255).

Aplicarea dreptului este un proces volitiv, care antrenează activ conștiința subiectului aplicării dreptului. Cunoașterea dreptului pozitiv și a principiilor lui întemeietoare este premisa necesară pentru practica juridică. Or, misiunea subiectului de aplicare a dreptului este de a evalua diverse stări de fapt și de a le califica conform stărilor de drept. Activitatea de aplicare și respectiv conștiința juridică profesională a subiectului aplicării dreptului este direcționată și fundamentată de un șir de principii.

În opinia lui M.N. Marcenco, principiile aplicării dreptului sînt: legalitatea, echitatea socială, oportunitatea, justețea (temeinicia) (Марченко 1998: 317-319). Legalitatea implică conformarea agentului aplicării dreptului cu „litera” și „spiritul” legii; respectarea limitelor competențelor de către organul public; respectarea strictă a procedurii stabilite prin lege; elaborarea și emiterea actului de aplicare corespunzător cazului examinat, în forma prestabilită. Echitatea socială implică acțiunea organului de aplicare în interesul întregii societăți, dar nu în vederea promovării propriului interes al agentului puterii. Oportunitatea (pertinența) implică cercetarea specificului stării de fapt la momentul emiterii actului de aplicare; evidența condițiilor de aplicare a normelor juridice; pertinența normei pentru cazul cercetat; necesitatea acțiunilor procesuale determinate de starea de fapt. Justețea (temeinicia) aplicării dreptului constă în stabilirea deplină, studiarea minuțioasă a stării de fapt, emiterea actelor în baza faptelor indubitabile, veridice și verificate. Ignorarea principiului respectiv la elaborarea actului de aplicare a dreptului este un temei suficient pentru anularea actului.

M.N. Marcenco este de părere că principiile respective, (G.V. Nazarenco le numește cerințe înaintate față de actele de aplicare a dreptului (Назаренко 2001: 83)), adeseori se contradic. Contradicțiile sînt explicabile, dat fiind faptul generalității și impersonalității normelor juridice care nu pot prevedea toate situațiile de fapt posibile. Spre exemplu, în cazul contradicției principiilor legalității și oportunității, organul de aplicare a dreptului soluționează cazul, stabilind modalitatea optimală de aplicare a normei la circumstanțele cazului, armonizînd principiul legalității cu principiul oportunității (Марченко 2001: 318-319).

Considerăm că în procesul aplicării dreptului principiile dreptului apar în ipostaza principiilor ramurale ale dreptului. În special, procedura contencioasă pentru soluționarea litigiilor de către organele jurisdicționale este guvernată de principii procesuale ramurale care, de altfel, pot fi și interramurale. Așadar, în activitatea de aplicare a dreptului de către organele judecătorești în pricinile civile se impune respectarea principiilor fundamentale ale dreptului procesual civil: legalitatea; aflarea adevărului; egalitatea părților; dreptul la apărare; contradictorialitatea; rolul activ al judecătorului; disponibilitatea; publicitatea; oralitatea; nemijlocirea; continuitatea; dreptul părților de a folosi limba maternă. Încălcarea acestor principii atrage nulitatea hotărîrilor judecătorești sau a altor acte de procedură, prin intermediul căilor de atac reglementate de lege (Daghie *et alii* 1999: 58-59).

În ceea ce privește acțiunea administrativă, aceasta este ghidată de un șir de principii procesuale care trebuie să domine conștiința agenților autorității publice administrative. Spre exemplu: a) obligativitatea de a accepta demersurile persoanei private și de a le soluționa în modul cel mai potrivit, conform Legii cu privire la petiționare, Legii contenciosului administrativ, Codului procesual civil; b) dreptul de a fi ajutat și asistat; c) promptitudinea (rapiditatea) în executare (respectarea termenului rezonabil); d) dreptul de a fi auzit; e) obligativitatea autorității administrative de a informa persoanele interesate despre procedura administrativă și dreptul lor de a fi ascultate și auzite; f) procedura colectivă; g) accesul la informație; h) obligativitatea deciziei (Orlov 2001: 11-12). Principiile procesuale enumerate completează organic principiile materiale care guvernează organizarea și funcționarea sistemului administrativ: legalitatea; egalitatea în fața legii; respectarea scopului și a obiectivelor

trasate de lege; proporționalitatea; obiectivitatea; imparțialitatea; buna credință; transparența; regula de favorizare a persoanei private (*ibidem*: 9-10).

Așadar, valoarea principiilor realizării dreptului rezidă în exprimarea și poziționarea lor în conștiința juridică a subiecților de drept, care sînt destinatari ai formelor realizării dreptului. În același timp, principiile realizării dreptului sînt întemeiate pe principiile generale ale dreptului, în special pe principiul general al legalității.

Referințe bibliografice:

1. Craiovan, I., *Finalitățile dreptului*, București, Editura Continent XXI, 1995.
2. Daghe, V., Apostu, I., Guriță, E., *Elemente de procedură civilă și administrativă*, București, Editura Național, 1999.
3. Dogaru, I., Dănișor, D.C., Dănișor, Gh., *Teoria generală a dreptului*, București, Editura științifică, 1999.
4. Mihai, Gh., *Fundamentele dreptului: argumentare și interpretare în drept*, București, Editura Lumina lex, 2000.
5. Mihai, Gh., Motica, R., *Fundamentele dreptului: teoria și filosofia dreptului*, București, Editura All Beck, 1997.
6. Negru, B., *Teoria generală a dreptului și statului*, Chișinău, Secția Editare a Academiei de Administrare Publică pe lângă Guvernul Republicii Moldova, 1999.
7. Negru, B.; Cojocaru, V. *Tehnica legislativă*, Chișinău, Tipografia centrală, 1997.
8. Orlov, M., *Drept administrativ*, Chișinău, Editura Epigraf, 2001.
9. Popa, N., *Teoria generală a dreptului*, București, Editura Actami, 1996.
10. Popescu, A., *Teoria dreptului*, București, Editura fundației România de Măne, 1999.
11. Popescu, S., *Teoria generală a dreptului*, București, Editura Lumina lex, 2002.
12. Марченко, М. Н., *Правовые системы современного мира*, Учебное пособие / МГУ им. М. В. Ломоносова, Москва, Зерцало, 2001.
13. Назаренко, Г. В., *Общая теория права и государства*, учебный курс для вузов, Москва, Изд-во Ось 89, 2001.
14. *Общая теория государства и права, Академический курс в 2-х т.*, Под ред. М. Н. Марченко. Т 2., Теория права, Москва, Изд-во Зерцало, 1998.
15. *Общая теория права*, Учебник для юридических вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др., Под общей ред. А. С. Пиголкина, 2-е изд., Испр. и доп. Москва, изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1995.
16. *Общая теория права и государства*, Учебник / под ред. В. В. Лазарева, Москва, Юрист, 1994.
17. Федоров, Г. К., *Теория государства и права*, Учебник, Кишинев, Концерн Пресса, 1998.
18. Хропанюк, В.Н., *Теория государства и права*, Учебное пособие, под ред. проф. Т. Н. Радько, Москва, изд-во ИНТЕРСТИЛЬ, 1998.
19. Хропанюк, В.Н., *Теория государства и права / Учебное пособие для высших учебных заведений / Под ред. Проф. В. Г. Стрекозова*, Москва: Дабахов, Ткачев, Димов, 1995.